

Noematologia lui B.P. Hasdeu: o anticipare a skeologiei lui E. Coșeriu

În memoria lui Cicerone Poghirc (1928–2009), care a evidențiat, ca nimeni altul, genialitatea și actualitatea lui B. P. Hasdeu ca lingvist și filolog.

Cristinel MUNTEANU*

Key-words: *B.P. Hasdeu, noematology, E. Coseriu, skeology, latent ideas, knowledge of things, knowledge of language*

0. După ce a fost publicată (în 1968), monografia scrisă de Cicerone Poghirc, *B.P. Hasdeu. Lingvist și filolog*, a fost caracterizată, în general, în termeni elogioși. Notă discordantă au făcut însă două recenzii (apărute în 1969)¹ ce-l aveau ca autor pe Iorgu Iordan, care (și cu alte ocazii, de altfel) a încercat să minimalizeze mai toate meritele lui Hasdeu referitoare la lingvistică. Iritat de faptul că – sub pretextul lipsurilor respectivei cărți – Iordan ataca valoarea excepțională a teoriilor lui Hasdeu, Poghirc a răspuns într-un articol, punct cu punct, la criticile/ obiecțiile formulate de Iordan.

0.1. Nu mă interesează aici polemica în cauză (continuată de Iordan într-un alt articol), ci reafirmarea (și cu acest prilej) a convingerii lui Poghirc, după care „Hasdeu este, într-adevăr, autorul unor idei mari și adevărate” (Poghirc 1970: 165). De altminteri, respingând o altă imputare, Cicerone Poghirc preciza că (în amintita monografie) nu s-a manifestat critic față de Hasdeu, tocmai pentru că a urmărit să selecteze doar acele „idei mari și metode ingenioase, care și astăzi, după mai bine de jumătate de veac, se dovedesc juste și fructuoase” (*ibid.*).

0.2. De o astfel de idee justă și fructuoasă – pe care C. Poghirc nu avea cum să o sesizeze acum 45 de ani – intenționez să mă ocup în acest material de natură exegetică. Este vorba despre propunerea pe care Hasdeu a făcut-o cu privire la întemeierea unei științe lingvistice, *noematologia*, propunere care anticipează un alt proiect științific, de dată mai recentă, *skeologia*, aparținându-i unui alt lingvist român genial, Eugeniu Coșeriu. Așa cum se întâmplă în asemenea demersuri recuperatorii (și, mai ales, fiindcă teoria coșeriană este insuficient cunoscută la noi),

* Universitatea „C. Brâncoveanu” din Pitești, România.

¹ În „România literară”, nr. 2 din 9. I. 1969, p. 1 și 12 (*Despre reconsiderarea trecutului cultural*) și în „Limba română”, anul XVIII, 1969, nr. 3, p. 285–291.

se cuvine să procedăm invers: trebuie să începem cu prezentarea chestiunii pe care o căutăm la precursori, adică – în cazul de față – a *skeologiei*.

1. În mai multe locuri, Eugeniu Coșeriu vorbește despre necesitatea constituirii unei discipline al cărei obiect să fie acela de a determina contribuția «cunoașterii lucrurilor» la vorbire. Pentru aceasta, el a propus numele de *skeologie lingvistică*, de la cuvântul grecesc σκεῶς, care înseamnă ‘lucru’ (vezi, de pildă, Coseriu 1992: 148).

1.1. Chiar dacă o astfel de disciplină reprezintă în continuare un deziderat, în lucrările lui Coșeriu vom întâlni, totuși, numeroase exemplificări ce țin de această *skeologie lingvistică*, mai ales în locurile în care savantul a combătut confuziile pe care unii lingviști le fac între cuvinte și lucruri, între cunoașterea limbii și cunoașterea lucrurilor (sau a credințelor și ideilor – adevărate sau false – referitoare la «lucruri»). De pildă, Coșeriu îl menționa în prelegerile sale pe K. Vossler care susținuse că un cuvânt precum *cal*, bunăoară, prezintă semnificații diferite la diverși vorbitori (un copil care a văzut calul doar la circ, un țaran, un călăreț etc.). În realitate, presupunerea lui Vossler era falsă, fiindcă pentru toți vorbitorii cuvântul *cal* înseamnă același lucru (semnificația este obiectivă); numai experiența fiecăruia în raport cu animalul «cal» este diferită.

1.2. Ușor de făcut în teorie, deosebirea dintre cuvinte și lucruri nu mai apare la fel de facilă și în practică. Studiind lexicul, trebuie să ne întrebăm tot timpul, pentru fiecare caz în parte, „ce este dat de conținuturile limbii ca atare și ce se datorează, în schimb, experienței lumii extralingvistice” (Coseriu 1970: 189). Dar la ce se referă, mai precis, această „cunoaștere a lucrurilor”? Coșeriu oferă unele lămuriri: nu ar fi vorba aici de „cunoașterea ocazională și situațională a stărilor de lucruri”, ci de „cunoașterea lucrurilor în mod universal valabilă sau cel puțin comună multor vorbitori (și care întotdeauna devine efectivă în activitatea vorbirii)” (*ibid.*). Este destul de dificil de identificat o matrice sau un ansamblu a(l) acestor reguli/ aspecte comune universal valabile, însă de existența lor n-ar trebui să se mai îndoiască nimeni. Fenomenul poligenezei, de pildă, alimentat de experiențe asemănătoare, este un argument în acest sens.

1.3. Cunoașterea lucrurilor și a ideilor/opiniilor despre lucruri acționează în permanență în funcționarea lexicului, numai că trebuie stabilit exact la ce niveluri și în ce circumstanțe se produce respectiva intervenție. După cum a demonstrat-o Coșeriu în câteva studii exemplare (vezi, de exemplu, Coseriu 1976), cunoașterea lucrurilor intervine, înainte de toate,

în interpretarea cuvintelor compuse și a derivatelor a căror funcție designativă ar putea fi ambiguă (din punctul de vedere al sistemului ori întrucât conține forme ambigue). [...] Aceste determinări ale desemnării prin intermediul «lucrurilor» pot conduce la o fixare a semnificatului în planul *normei* limbii (Coseriu 1966: 105, trad. mea, C.M.).

Pentru a sublinia însemnătatea metodologică și utilitatea practică ale distincției dintre «semnificat» și «desemnare», dar și ale deosebirii dintre cunoașterea limbii și cunoașterea lucrurilor, se poate apela la un sugestiv paragraf coșerian referitor chiar la problema compuselor:

Compusele implică, desigur, o relație «sintactică», o structură similară enunțului, dar mult mai generală și mai abstractă. Astfel, de exemplu, germ. *Holz-kiste* implică doar indicarea faptului că este vorba de o specie de *kiste* «cutie», și nu de o specie de *Holz* «lemn» sau «lemn de foc» și că conținutul «cutie» este determinat sintactic într-o manieră foarte generală de conținutul «lemn»; tipul și modalitatea acestei determinări – și anume dacă ar trebui să fie «de lemn», «pentru lemn», «cu lemn» etc. – rămân, totuși, din punctul de vedere al sistemului limbii, total nedeterminate. În interpretarea compuselor – lăsând la o parte posibilele fixări prin normă – trebuie distinse, mai exact, trei faze în mod rațional succesive și care corespund contribuției sistemului limbii, cunoașterii generale și cunoașterii «actuale» a lucrurilor și a stărilor lucrurilor extralingvistice. În cazul germ. *Holz-kiste*, se știe că pentru sistemul limbii germane este vorba doar de o «cutie» care are de-a face cumva cu «lemnul»; dar apoi avem o restricție dată de cunoașterea generală a lucrurilor: anumite posibilități («de lemn», «pentru lemn», «cu lemn») se admit, în timp ce altele rămân excluse (astfel, de pildă, este foarte dificil ca *Holz-kiste* să desemneze o «cutie care funcționează cu ajutorul forței lemnului»; cf., în schimb, *Windmühle* «moară de vânt», *Wassermühle* «moară de apă»); și doar prin cunoașterea «stării de lucruri actuale» se poate alege o posibilitate determinată (de exemplu, «aus Holz», «de lemn»), între cele admise de cunoașterea generală a lucrurilor (Coseriu 1970: 203–204; cf. și *ibid.*: 195–196; trad. mea, C.M.)².

2. Să vedem acum ce descoperim din toate acestea la precursorul lui Coșeriu. Însă, pentru a recepta corect ideile lui Hasdeu, este nevoie să prezint, mai mult sau mai puțin concis, întregul context în care ele apar. Ceea ce ne interesează se găsește într-un articol publicat de Hasdeu, în 1882, în revista „Columna lui Traian”, articol intitulat *Un nou punct de vedere asupra ramificațiilor gramaticii comparative*.

2.1. Articolul în cauză cuprinde patru secțiuni. În prima parte, Hasdeu admite, înainte de toate, distincția dintre *linguistica pură* și *linguistica aplicată*³. Despre *linguistica pură*, Hasdeu afirmă că studiază limba la fel cum studiază „botanica pură» vegetațiunea”, adică fără să se preocupe de utilitatea practică a vreunui cuvânt („dacă un cuvânt poate avea sau nu vreo însemnătate istorică, juridică, economică și așa mai încolo” [Hasdeu 1882: 20]). Altfel spus, această știință „studiază «limba» pentru «limbă», fără nicio altă preocupare străină” (*ibid.*: 22)⁴. În schimb, *linguistica aplicată* ia în considerație acele fapte de limbă a căror cercetare poate lumina diverse aspecte ale altor domenii. Așa cum în cadrul *botanicii aplicate* există o *botanică medicală* care „studiază ierburile din punctul de vedere terapeutic sau farmacologic” și o *botanică agricolă* care „se consacră plantelor celor utile agronomului”, la fel și în cadrul lingvisticii aplicate ar exista (sau ar fi justificate) o lingvistică *medicală* și o lingvistică *agricolă*, „dacă se apucă cineva a trage din analiza cuvintelor concluziuni relative la istoria medicinei sau a agriculturii” (*ibid.*: 20).

² Pentru o prezentare mai detaliată a skeologiei coșeriene (ce corespunde, într-o măsură – după același savant –, și etnolingvisticii [vezi Coșeriu 1981/1994]), în raport cu probleme care țin de frazeologie și de (socio)terminologie, vezi Munteanu 2013: 110-112 și 116-118.

³ Termenii aceștia – precizează Hasdeu – se pare că au fost introduși de un anume Bernhardt, pe la începutul secolului al XIX-lea, dar la acest specialist termenii erau folosiți într-o cu totul altă accepție (una mai degrabă retorică).

⁴ Să ne reamintim că aceasta („limba în sine și pentru sine”) este o exigență a lingvisticii, așa cum avea să o teoretizeze mai târziu Ferdinand de Saussure.

Mai observă Hasdeu că majoritatea lingviștilor (printre care și Max Müller) „scapă cu desăvârșire din vedere distincțiunea cea fundamentală între «Linguistica pură» și «Linguistica aplicată»” (*ibid.*: 21). Pe de altă parte, lingvistul român se arată scandalizat de opinia lui D. Whitney, după care nu este nevoie „«de a se indica diferitele părți ale științei limbii și de a se preciza hotarele și relațiunile lor reciproce»” (*ibid.*: 22).

2.2. În consecință, după ce trece în revistă diverse propuneri (ale unor lingviști precum Schleicher, Pott, Haase, Baudouin de Courtenay, Heyse, Steinthal etc.) de divizare a *linguisticii pure* în mai multe sau mai puține ramuri, propuneri pe care le examinează critic, Hasdeu vine – în partea a doua a articolului – cu propriile distincții operate în cadrul acestei științe, obținând trei ramuri:

- 1) „*Glotică*, altfel *linguistică pozitivă* sau *gramatică comparativă*”;
- 2) „*Glosologie*, altfel *linguistică transcendentală* sau *filosofia limbii*”;
- 3) „*Glosografie*, altfel *linguistică descriptivă* sau *clasificarea limbilor*” (*ibid.*: 24)⁵.

După alte mențiuni critice cu privire la Heyse și Steinthal, Hasdeu anunță că este preocupat, deocamdată, în special, de „așa-zisa gramatică comparativă, adică ceea ce noi preferăm a numi *Glotică*” (*ibid.*: 25).

2.3. A treia parte este rezervată unui inventar de lucrări reprezentând „Literatura Gloticeii” (18 titluri, dintre care unele sunt comentate succint). Ultima parte a lucrării, cea de-a patra, prezintă cea mai mare importanță pentru discuția de față. Aici Hasdeu încearcă să corecteze împărțirea cvadripartită pe care Schleicher a făcut-o în cadrul gloticii: *fonologia*, *morfologia*, *ideologia* (sau *semasiologia*) și *sintaxa*. Dat fiind faptul că însuși Schleicher susținea că „în producțiunea limbii sunt trei factori esențiali: *son*, *formă* și *sens*”, Hasdeu consideră că lingvistul german, pentru a fi consecvent cu propriile distincții, ar fi trebuit să deosebească și alte discipline. De pildă,

admițând *sintaxa*, adică doctrina *proposițiunii*, el a uitat *lexiologia* [sic], adică doctrina cuvântului, λέξις, privit ca ceva întreg, după cum ca ceva întreg se privește în sintaxă *proposițiunea* (Hasdeu 1882: 28).

2.3.1. Dar nici împărțirea gloticii în cinci discipline nu i se pare suficientă lingvistului român; de aceea, el justifică necesitatea unei alte discipline, *noematologia*, pornind de la următoarele considerente:

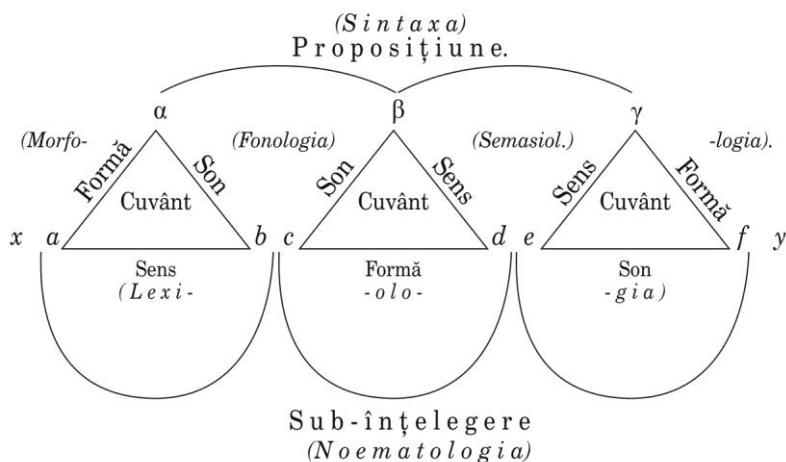
Graul este un mijloc de înțelegere mutuală. O înțelegere mutuală se operă însă nu numai prin sensul cel expres care constituă obiectul *semasiologiei*, ci mai mult încă printr-un sens ascuns, lăsat fără expresiune, subînțeles, care se manifestă mai cu deosebire în sintaxă. Dindată ce după morfologie sau după lexicologie noi punem doctrina separată a semnificațiunii, care rezultă d’a-dreptul din studiul formelor gramaticale și al cuvintelor, urmează dară ca după sintaxă să punem cu același drept o doctrină separată pentru ceea ce Bréal a numit atât de bine «idei latente»; [^{20*}] o

⁵ Această distincție tripartită fusese deja făcută de Hasdeu cu un an înainte, în *Principie de lingvistică*, unde discutase *in extenso* și despre termenii meniți să desemneze adecvat știința generală a limbii și diversele ei ramuri (vezi Hasdeu 1881/1984: 37-39).

* Nota de subsol nr. 20 din studiul lui Hasdeu este: „Bréal, *Mélanges de Linguistique*, Paris, 1877, p. 295–322”.

doctrină căreia, în lipsă de alt termen, noi îi vom zice *noematologie*, de la $\nu\omicron\eta\mu\alpha$ «cugetare intențională». Numai această importantisimă doctrină a *subînțelegerii* ne explică, de exemplu, pentru ce chinezul *șên háo wáng*, literalmente «virtute – a iubi – rege», poate să traducă cu perfecțiune pe latinul *virtutem amat rex*, deși îi lipsește orice formă de acuzativ, de nominativ, de a treia persoană etc. (*ibid.*: 28).

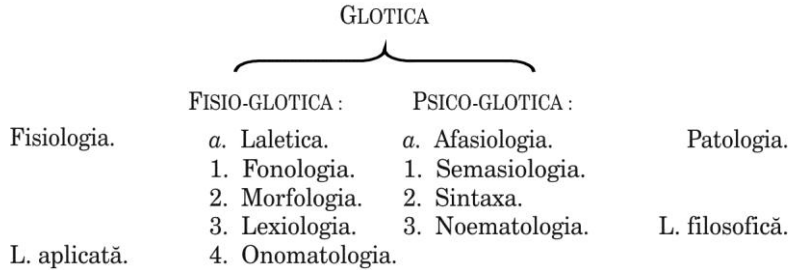
După toate aceste precizări, Hasdeu reprezintă „totalitatea gloticei”, schematic, într-o figură (*ibid.*: 29) foarte sugestivă:

2.3.2. Conștient de importanța propunerilor sale, Hasdeu oferă o serie de justificări suplimentare menite să pună în evidență și mai bine rolul noematologiei. Le reproduc integral, fiindcă nu vreau să alterez, prin parafrază sau rezumare, mecanismul gândirii hasdeiene:

După cum o formă gramaticală nu este decât o construcțiune sintactică condensată, tot așa sensul cel expres nu este decât o condensare a ideii latente. Noematologia se rapoartă la semasiologie întocmai ca sintaxa la morfologie. Ideea latentă și construcțiunea sintactică sânt cele două principie primitive psihice oarecum *fluide*, al cărora contact cu sonul, ca materie sau element *solid*, a închegat o porțiune din ele în sens expres și în formă gramaticală, dând astfel naștere cuvântului. Închegarea poate diferi prin volum și prin densitate. Uneori este chiar anevoie a deosebi o formă gramaticală sau un sens expres de o construcțiune sintactică sau de o idee latentă, de pildă în graiurile cele zise polisintetice sau incorporative din America, în cari o proposițiune, fie cât de lungă, ne apare ca o singură vorbă; dar tocmai aceasta dovedește și mai bine identitatea cea originală [sic] între morfologie și sintaxă pe de o parte, între semasiologie și noematologie pe de altă. Închegarea cea parțială fiind o dată realizată pe o scară mai mult sau mai puțin vastă, grămădindu-se adevă vocabularul unui grai, mai rămâne o porțiune ne'inchegată: sintaxa și noematologia, cari conservă o continuă acțiune din afară asupra elementelor celor cristalizate, rolul sintaxei consistând în a lega în proposițiune puncturile α - β - γ din figura de mai sus, rolul noematologiei – în a completa prin subînțelegere lacunele de sens între puncturile x - a , b - c , d - e , f - y . Și fiindcă ambele, noematologia și sintaxa, lucrează din afară, din sfera cea rămasă fluidă, lucrarea ambelor se confundă, de unde rezultă că elementul mai vag al subînțelegerii se învederează mai cu seamă prin elementul mai plastic al proposițiunii (*ibid.*: 29-30).

2.3.3. În conformitate cu aceleași criterii și principii, Hasdeu adaugă la cele șase discipline de mai sus și *onomatologia*, care, în viziunea sa, ar trebui să se ocupe de numele proprii⁶. În orice caz, la sfârșitul articolului său, savantul român este în măsură să alcătuiască o altă figură (*ibid.*: 31), în care disciplinele lingvistice deosebite sunt mai precis încadrate (în funcție de modul în care precumpănește fie factorul fizic, fie factorul psihic).

Nu mi-am propus să evaluez aici și justetea acestei clasificări (din lipsă de spațiu și fiindcă nu acesta este scopul principal al lucrării mele). Remarc însă că efortul lui Hasdeu în direcția coerenței și a sistematizării unitare este unul admirabil chiar și astăzi.

3. După cum s-a observat deja, Hasdeu l-a indicat pe Michel Bréal ca punct de plecare pentru determinarea obiectului noematologiei. În consecință, este absolut necesar să vedem ce a spus lingvistul francez în această privință în amplul articol *Les idées latentes du langage*, bazat pe o prelegere ținută în 1868 la Collège de France.

3.1. Încredințat că „le langage laisse une part énorme au sous-entendu”, Bréal a decis să desemneze această zonă a „subînțeleșurilor” prin termenul de *idei latente*:

En terme de grammaire, on appelle *ellipse* l’omission d’un mot nécessaire au sens de la phrase. Mais ce n’est point de cette sorte d’ellipse que je me propose de vous entretenir: celle dont je veux vous parler est d’une nature plus cachée. Elle a son siège dans le corps des mots, et on pourrait l’appeler *ellipse intérieure*, s’il ne valait pas mieux désigner cet ordre de phénomènes sous le nom plus général d’*idées latentes du langage* (Bréal 1868/1882: 301).

Nu este lipsit de relevanță să precizez că Bréal caută să demonstreze existența acestor „idei latente” mai ales cu ajutorul derivatelor și al compuselor (din diverse

⁶ Justificarea este următoarea: „Din cimentare între *son*, *formă* și *sens* se plămuziește *cuvântul*, care ni se prezintă de asemenea sub două aspecturi: sub cel fluid, ca «cuvânt comun», obiect al *lexiologiei*, și sub cel condensat, ca «nume propriu», obiect al *onomatologiei*.” (Hasdeu 1882: 30). Este interesant că Hasdeu susține existența aceluiași raport *fluid – condensat* și în planul sunetului (*sonului*): „Primul membru al triadei, *sonul*, se deduplică și el în realitate, anume în son nearticulat sau fluid, adică confuz, și în son articulat sau condensat, adică clar, dintre cari cel de’ntăiu, condensându-se în parte ca son articulat, nu încetează niciodată cu desăvârșire de a figura în graiul uman.” (*ibid.*). Însă, întrucât evoluția fonetică a limbajului omenesc din momentul desprinderii de țipetele animalelor nu fusese satisfăcător studiată, lingvistului român i se pare riscantă constituirea unei alte doctrine (în afara fonologiei) care să aibă în vedere „teoria sonului nearticulat”. În orice caz, este remarcabil „izomorfismul” constatat de lingvistul român la fiecare dintre nivelurile luate în considerație.

limbi)⁷. Exemplele sunt numeroase și dovedesc din plin punctul de vedere susținut de savantul francez. Totuși, din punct de vedere teoretic, progresul rămâne la acest stadiu. Nu ni se arată cum funcționează efectiv această cunoaștere prin „idei latente”. Bréal afirmă, pur și simplu, că „l'esprit pénétre la matière du langage et en remplit jusqu'aux vides et aux interstices” (*ibid.*: 322).

3.2. Dar Bréal nu-și încheie articolul respectiv înainte de a mai sublinia încă două chestiuni foarte importante, și anume (α) faptul că limbile pot diferi și prin ceea ce „sub-înțeleg” (adică prin ceea ce Coșeriu a numit ulterior *saber idiomático extralingüístico*) și (β) că sarcina cea mai elevată a filologiei comparative este aceea de a ne ajuta să înțelegem principiile generale ale gândirii omenești (principii care, după Coșeriu, țin de un tip de cunoaștere pe care a numit-o *saber elocucional*):

Puisque les idiomes ne sont point d'accord en ce qu'ils expriment, ils peuvent différer aussi par ce qu'ils sous-entendent. Il ne suffit point, pour se rendre compte de la structure d'une langue, d'analyser sa grammaire et de ramener les mots à leur valeur étymologique. Il faut entrer dans la façon de penser et de sentir du peuple. C'est à cette condition seulement que la philologie comparative répondra à son objet le plus élevé, qui est de nous aider à comprendre les opérations de la raison humaine, et à découvrir les lois historiques de son développement (*ibid.*).

După cum se vede, meritul lui Hasdeu este unul foarte însemnat. El a înțeles importanța concepției lui Bréal și a propus o disciplină aparte pentru studiul „ideilor latente” (adică pentru „sensul lipsit de formă”), *noematologia*, pe care a încercat să o justifice într-un mod destul de original, în pofida faptului că nu a conștientizat limpede deosebirea dintre semnificat și desemnare sau dintre cunoașterea limbii și cunoașterea „lucrurilor”, distincții pe care abia Coșeriu le va face cu toată claritatea.

4. Este cazul să ne întrebăm de ce nu a făcut chiar Coșeriu legătura între *noematologia* lui Hasdeu și *skeologia* pe care a propus-o el însuși. Probabil, fiindcă nu a avut posibilitatea să citească integral articolul lui Hasdeu (o raritate bibliografică, de altfel⁸). Informațiile pe care le avea despre noematologie provin („la a doua mână”) de la Lazăr Șăineanu, care, preocupat de „locul semasiologiei în sfera științelor filologice”, prezentase, prin intermediul unor citate clasificarea făcută de profesorul său (vezi Șăineanu 1887/1999: 8-9).

4.1. Într-adevăr, într-o lucrare dedicată lingvisticii și semanticii lui Bréal, iată ce spune Coșeriu însuși într-o notă de subsol (simțind nevoia, totuși, de a lămuri, fie și în treacăt, ce este noematologia):

⁷ Bréal (1868/1882: 301-312) pune în paralel și exemple precum fr. *pommier* (derivat) și germ. *Apfelbaum* (compus), adică exact tipul de fapte care i-au permis lui Coșeriu să distingă între *compunerea prolexematică* (care cuprinde și unele derivate „tradiționale”) și *compunerea lexematică*.

⁸ La fel, într-un articol dedicat contribuțiilor lui Șăineanu cu privire la semasiologie, Rudolf Windisch menționează (tot „la a doua mână”, după Șăineanu) clasificarea disciplinelor lingvistice făcută de Hasdeu, apreciind că Șăineanu ar fi putut renunța la respectiva taxonomie (care, după părerea lui Windisch, ar fi trebuit corectată). Interesant mi se pare faptul că și lingvistul german remarcă referirea lui Șăineanu – pe linia lui Hasdeu – la „ideile latente” teoretizate de Bréal, însă consideră acest amănunt drept ceva minor (mai degrabă „un caz particular lingvistico-psihologic”), considerând că Șăineanu ar fi trebuit să aibă în vedere „miezul primelor studii semasiologice ale lui Bréal” (vezi Windisch 1991/2006: 230).

Así, en Rumanía, B. P. Hasdeu, al discutir el modelo de Schleicher, propone un modelo con siete disciplinas, cuatro para lo «físico-psíquico» del lenguaje (*fonología, morfología, lexicología* [sic] y *onomatología*) y tres para lo «psíquico-físico» (*semasiología, sintaxis y noematología*). La «noematología» sería la disciplina correspondiente a las «ideas latentes» de Bréal. Cf. la obra de Șăineanu [*Încercare asupra semasiologiei limbei române*, 1887, n.m. C.M.] que se cita más adelante, pág. 5. (Coseriu 2000: 27, nota de subsol nr. 22).

4.2. Să nu fi știut Coșeriu la ce se refereau „ideile latente” ale lui Bréal? Dimpotrivă! Rezumând unele contribuții ale ilustrului lingvist francez, Coșeriu spune astfel:

Las lenguas indo-europeas pertenecen a las más adelantadas; en cambio, el que en ciertas lenguas amerindias no se pueda decir «cabeza», sino sólo «mi cabeza», «tu cabeza», «su cabeza», es «assurément barbare» (*ibid.*: 38).

Urmează o notă de subsol în care este citat un alt exemplu asemănător dat de Bréal cu privire la limba guaraní, după care Coșeriu comentează:

Es curioso que, en casos como éste, Bréal no aplique el criterio que, en «Les idées latentes du langage», 1868, aplicaba a los derivados y compuestos de lenguas indoeuropeas (el criterio de lo sobreentendido o de la «elipsis interna») (*ibid.*).

5. Singura încercare contemporană (pe care eu o cunosc) de recuperare și de valorificare a concepției noematologice a lui Hasdeu îi aparține lui Gh.N. Dragomirescu (1995: 38–39), care recunoaște în Hasdeu un precursor pentru ceea ce el a numit cândva (în 1939) „*perisintaxa* propoziției și a frazei”⁹. Această perisintaxă urmărește tocmai „sensul lipsit de formă [= expresie]”, iar Dragomirescu observă că unii autori germani folosesc chiar termenul de *intentionale Bedeutung* (cf. „cugetare intențională” la Hasdeu) pentru a desemna așa ceva. Interesat cu precădere de stilistică, specialistul român (după ce trece în revistă și distincțiile ori termenii unor cercetători germani, precum Helmut Dempe și Emil Winkler) leagă teoria lui Hasdeu de următoarele concluzii:

Analiza tuturor construcțiilor altoite pe structura gramaticală a enunțului (propoziție, frază) este menită să pună în lumină sursa stilistică a comunicării verbale determinând toate acele „sensuri intenționale” care însoțesc informația pură, ori de câte ori avem de a face cu un text literar. Observație cu care ne apropiem de „poetica ilocuționară” americană care discriminează între *competența locuționară* – întemeiată pe structura pur locuționară a enunțurilor – și *competența literară* care implică relevarea unor acte de limbaj caracterizate ca structuri de natură pur „intențională” (*ibid.*: 39).

6. În mod cert, *sensul lipsit de expresie*, despre care am vorbit până acum, ne-ar putea îndemna (cf. și cele spuse de Dragomirescu, *supra*, **5.**) să ne întrebăm dacă nu cumva sensul în cauză cuprinde și «sensul» în accepție coșeriană, în calitate de conținut al unui text/discurs, act concret de comunicare ș.a.m.d. (vezi Munteanu 2007: 40 și, în special, Munteanu 2012: 356), adică sensul care face obiectul hermeneuticii pe care Coșeriu a numit-o (încă din anii '50) *lingüística del texto*. Se

⁹ Vezi Gh. N. Dragomirescu, *Sintaxa și stilistica propozițiilor independente*, Tip. Astra, Brașov, 1939, p. 41, *apud* Dragomirescu 1995: 38.

pare că nu (sau doar parțial). Nimic din cele afirmate de Hasdeu (și de Bréal) nu ne îndreptățesc să susținem o asemenea ipoteză. Iar la Coșeriu, obiectul lingvisticii textului și obiectul skeologiei lingvistice sunt bine delimitate. Aceasta nu înseamnă că cele două «obiecte» se exclud reciproc. Dimpotrivă. În realitatea complexă a vorbirii, sensul (unui text literar, bunăoară) nu se poate naște și nici nu poate fi revelat fără aportul cunoașterii „lucrurilor” (și a opiniilor/ideilor despre „lucruri”). După cum ne învață Coșeriu, într-un discurs/text sensul apare (sau este înțeles) datorită combinării semnificatelor de limbă cu desemnarea. Altfel spus (dat fiind faptul că limbajul este dublu semiotic), a vorbi, în acest caz, de un sens lipsit de expresie (adică de semnificant) nu ar fi în întregime corect, fiindcă semnificatele se convertesc, la un nivel superior, în „semnificantul” asociat sensului. În schimb, sensul lipsit de expresie/formă la care se referea Hasdeu reprezintă cunoașterea cu privire la „lucruri”, adică exact obiectul skeologiei coșeriene.

7. În încheiere, câteva cuvinte și despre cei doi termeni, *noematologie* și *skeologie*. Este greu de hotărât care este mai potrivit. Observ, totuși, că termenul propus de Hasdeu poate induce „neinițiații” în eroare, pe de o parte, fiindcă gr. *nóema* denumea în vechime o figură de sens (deci, ne trimite iarăși spre lingvistica textului)¹⁰; pe de altă parte, fiindcă în limba română există deja cuvântul *noimă* (< ngr. *nóima*, urmaș al gr. *nóema*) a cărui semnificație ne duce cu gândul tot la hermeneutică/lingvistica textului.

Bibliografie

- Bartel 1997: Dietrich Bartel, *Musica Poetica: Musical-Rhetorical Figures in German Baroque Music*, Lincoln, University of Nebraska Press.
- Bréal 1868/1882: Michel Bréal, *Les idées latentes du langage* [prelegere ținută la Collège de France în 1868], în Michel Bréal, *Mélanges de mythologie et de linguistique*, deuxième édition, Paris, Librairie Hachette et Cie, p. 295–322.
- Coseriu 1966: Eugenio Coseriu, *Introducción al estudio estructural del léxico* [1966], în Coseriu 1977: 87–142.
- Coseriu 1970: Eugenio Coseriu, *Significado y designación a la luz de la semántica estructural* [1970], în Coseriu 1977: 185–209.
- Coseriu 1976: Eugenio Coseriu, *La formación de palabras desde el punto de vista del contenido (A propósito del tipo «coupe-papier»)* [1976], în Coseriu 1978/1987: 239–264.
- Coseriu 1977: Eugenio Coseriu, *Principios de semántica estructural*, Madrid, Editorial Gredos.
- Coseriu 1978/1987: Eugenio Coseriu, *Gramática, semántica, universales. Estudios de lingüística funcional* [1978], Segunda edición revisada, Madrid, Editorial Gredos.
- Coșeriu 1981/1994: Eugen Coșeriu, *Socio- și etnolingvistica. Bazele și sarcinile lor* [1981], în Idem, *Lingvistică din perspectivă spațială și antropologică. Trei studii*, Cu o

¹⁰ Termenul νόημα se găsește și la Quintilian, desemnând o figură de sens (*Arta oratorică*, II, 11, 1). Quintilian revine, peste câteva sute de pagini, mai explicit asupra acestui termen, precizând că „sub această denumire se poate înțelege orice cugetare, însă ei [retorii moderni, n.m., C.M.] înțeleg cugetările neexprimate și numai sugerate; de felul acesta sunt cuvintele referitoare la tânărul pe care sora sa îl răscumpărase în mai multe rânduri din școala de gladiatori și pe care el o acuza, pe baza legii talionului, că îi tăiasse degetul mare în timpul somnului: «Meritai, îi zise ea, să ai mâna întregă!»; se subînțelege: «ca să lupți ca gladiator»” (*ibid.*, VIII, 5, 12). Pentru un istoric al conceptului în cauză, vezi și Bartel 1997: 339–342.

- prefață de Silviu Berejan și un punct de vedere editorial de Stelian Dumistrăcel, Chișinău, Editura Știință, p. 129–149.
- Coseriu 1992: Eugenio Coseriu, *Competencia lingüística. Elementos de la teoría del hablar*, Madrid, Editorial Gredos.
- Coseriu 2000: Eugenio Coseriu, *Bréal: su lingüística y su semántica* [1997], în *Cien años de investigación semántica: de Michel Bréal a la actualidad*, în *Actas del Congreso Internacional de Semántica (Universidad de La Laguna, 1997)*, I, Madrid, p. 21–43.
- Dragomirescu 1995: Gh. N. Dragomirescu, *Dicționarul figurilor de stil*, București, Editura Științifică.
- Hasdeu 1881/1984: B. Petriceicu Hasdeu, *Istoria limbei române, Partea I. Principie de lingvistică*, în *Cuvente din bătrâni*, Tomul III [1881], Ediție îngrijită și note de G. Mihăilă, București, Editura Didactică și Pedagogică.
- Hasdeu 1882: B. P. Hasdeu, *Studie de știința limbei. Un nou punct de vedere asupra ramificațiunilor gramaticii comparative*, în „Columna lui Traian”, Ianuarie, 1882, p. 19–31.
- Munteanu 2007: Cristinel Munteanu, *Sinonimia frazeologică în limba română din perspectiva lingvisticii integrale*, Pitești, Editura Independența Economică.
- Munteanu 2012: Cristinel Munteanu, *Lingvistica integrală coșeriană. Teorie, aplicații și interviuri*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași.
- Munteanu 2013: Cristinel Munteanu, *Raportul dintre skeologie și frazeologie (cu referire la sintagma terminologică „apă minerală”)*, în Cristinel Munteanu, *Frazeologie românească. Formare și funcționare*, Iași, Editura Institutul European, p. 110–121.
- Poghirc 1968: Cicerone Poghir, *B.P. Hasdeu. Lingvist și filolog*, București, Editura Științifică, 1968.
- Poghirc 1970: Cicerone Poghir, *În legătură cu Hasdeu și cu obiectivitatea științifică*, în „Limba română”, anul XIX, nr. 2, p. 153–165.
- Șăineanu 1887/1999: Lazăr Șăineanu, *Încercare asupra semasiologiei limbei române. Studii istorice despre tranzițiunea sensurilor* [1887], Ediție îngrijită, studiu introductiv și indice de Livia Vasiluță, Timișoara, Editura de Vest.
- Windisch 1991/2006: Rudolf Windisch, *Începuturile cercetării semasiologice în România: Lazăr Șăineanu* [1991], în Rudolf Windisch, *Studii de lingvistică și filologie românească* (editori: Eugen Munteanu și Oana Panaite), Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, p. 229–244.

B.P. Hasdeu’s Noematology: An Anticipation of E. Coseriu’s Skeology

In a study published in 1882, B.P. Hasdeu – correcting and completing a classification of linguistic sciences made by Schleicher – was introducing a new science, *noematology*, which was to deal with what Bréal referred to as “latent ideas” of language. A thorough analysis of Hasdeu’s ideas reveals the fact that he anticipates (up to a point) the proposal that E. Coseriu would later make: *skeology*, seen as a linguistic science meant to study the contribution of the knowledge of “things” (and of the ideas on “things”) to speech. Obviously, our paper will point out (according to the principle *alcances y límites*) both the merits (as excellent intuitions) and the limits of Hasdeu’s conception (for instance, when talking about meaning, Hasdeu does not make a difference between *designation* and *signification*, while the distinction between *the knowledge of language* and *the knowledge of things* is quite vaguely drawn). At the same time, we will try to show the extent at which Hasdeu’s ideas can be connected to pragmatics (or to an “illocutionary poetics”), as it was stated not long ago.